

Prof. dr hab. Eleonora Bielawska-Batorowicz
Instytut Psychologii

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pawła Ciesielskiego „Wybrane uwarunkowania uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych oraz możliwości ich redukcji”

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Pawła Ciesielskiego „Wybrane uwarunkowania uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych oraz możliwości ich redukcji” została sporządzona na wniosek Rady Naukowej Dyscypliny Psychologia Wydziału Psychologii i Kognitywistyki UAM w Poznaniu, na podstawie art. 187 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce.

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska dotyczy zagadnienia dobrowolnej bezdzietności, kwestii bardzo aktualnej i interesującej ze względu na obserwowane trendy społeczne i wskaźniki demograficzne charakterystyczne dla Polski i znacznej części krajów europejskich. Analiza uwarunkowań rezygnacji z posiadania dzieci oraz nastawienia do osób dobrowolnie bezdzietnych, których liczba wydaje się wzrastać, jest zatem nie tylko interesująca poznawczo, ale także niesie ze sobą możliwości uzyskania informacji ważnych dla polityki społecznej. Uwzględnienie perspektywy naukowej psychologii umożliwia wyjaśnianie dobrowolnej bezdzietności tak na poziomie uwarunkowań indywidualnych decyzji, jak i ich społecznego odbioru.

Recenzowana rozprawa to cykl powiązanych tematycznie publikacji, na który składają się dwie prace współautorskie (mgr Ciesielski jest ich pierwszym autorem, ze znacznym większościovym wkładem koncepcyjnym w powstanie publikacji) oraz trzy publikacje wyłącznego autorstwa. Tym samym rozprawa spełnia wymagania ustawowe i standardy rozpraw doktorskich w dyscyplinie psychologia przedstawianych jako cykle publikacyjne. Na wspomniany cykl składają się publikacje, wśród których są zarówno rozprawy teoretyczne (publikacja nr 1), jak i artykuły prezentujące wyniki badań empirycznych (publikacje nr 2-5):

1. Ciesielski, P., Bakiera, L. (2022). Nastawienia rodzicielskie młodych dorosłych w kontekście rozwoju psychospołecznego – rozważania teoretyczne. W: L. Bakiera (red.), *Rodzicielstwo w zmieniającym się świecie* (s. 87–101). Wydawnictwo Nauk Społecznych i Humanistycznych UAM.

2. Ciesielski, P., Bakiera, L. (2024). Childfreeness in Poland – group description and reasons behind not wanting to have children. *Current Psychology*, 43(39), 30644–30654. <https://doi.org/10.1007/s12144-024-06461-z>
3. Ciesielski, P. (2024a). Construction and Validation of a Tool for Measuring Prejudice Toward Childfree People. *European Journal of Psychological Assessment*, <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000822>
4. Ciesielski, P. (2024b). Predictors of prejudice towards childfree individuals in Poland. *Scandinavian Journal of Psychology*, 65(3), 403–410. <https://doi.org/10.1111/sjop.12985>
5. Ciesielski, P. (2025). Counterstereotypical Materials as a Method of Reducing Prejudice Toward Childfree People. *Roczniki Psychologiczne*, 27(3), 255–270. <https://doi.org/10.18290/rpsych2024.0014>

Struktura rozprawy jest konsekwencją jej zawartości – wymienione wyżej teksty (kopie opublikowanego rozdziału i artykułów) są poprzedzone wprowadzeniem, które przedstawia założenia teoretyczne i cele badań, ich metodę, główne rezultaty wraz z interpretacją, a także ogóle wnioski z całego cyklu badań. W swojej recenzji odniosę się zatem do dwu aspektów rozprawy: (1) koncepcji i realizacji projektu badawczego dotyczącego dobrowolnej bezdzietności; (2) formalnej struktury rozprawy z uwzględnieniem autorskiego wprowadzenia do załączonych publikacji.

Projekt badawczy będący podstawą rozprawy został zaplanowany bardzo szeroko. Mamy zatem do czynienia z badaniami, które nie tylko koncentrują się na poszukiwaniu odpowiedzi na pytania kim są osoby dobrowolnie bezdzietne oraz jak uzasadniają swoje decyzje prokreacyjne, ale także podejmują próbę określenia uwarunkowań społecznego odbioru dobrowolnej bezdzietności oraz wskazania możliwości zmiany tego obrazu przyjmującego charakter uprzedzeń. Oba te aspekty są ważne, gdyż brak w polskiej literaturze psychologicznej aktualnej i pełnej charakterystyki osób bezdzietnych z wyboru, a także narzędzi i procedur, które pozwalałyby modyfikować postawy wobec dobrowolnej bezdzietności i oddziaływać na uprzedzenia wobec osób rezygnujących z prokreacji. Tak zakrojony program badawczy wymaga dobrej podbudowy teoretycznej osadzonej w uznanych koncepcjach psychologicznych, w tym z zakresu psychologii rozwoju człowieka i psychologii społecznej. Autor rozprawy zaproponował oryginalne ujęcie teoretyczne powstawania i redukcji uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych (s. 28 wprowadzenia). W swoim modelu wśród uwarunkowań uprzedzeń Autor rozprawy uwzględnił zarówno charakterystykę osób dobrowolnie bezdzietnych i przyczyny ich decyzji, jak i rozbudowaną charakterystykę osób podzielających uprzedzenia. Ujął także strukturę uprzedzeń, a więc ich komponenty poznawcze, emocjonalne i behawioralne, a także możliwości redukcji uprzedzeń. Ten bardzo rozbudowany model nie jest możliwy do zweryfikowania w pojedynczym badaniu, z czego Autor rozprawy zdaje sobie sprawę, koncentrując kolejne z publikacji cyklu doktorskiego na wybranych częściach modelu. To dobry zabieg, bo pozwala uwypuklić ważne uwarunkowania i mechanizmy procesu powstawania i redukcji uprzedzeń. Wspomniany model nie został w publikacjach rozprawy zweryfikowany do końca. Nie jest to zarzutem wobec cyklu doktorskiego. Przyjęta strategia pozwoliła bowiem na realizację ważnej części projektu, wskazując jednocześnie zakres kolejnych badań i ich podstawę teoretyczną.

Wartość naukowa cyklu publikacji przedstawionych w rozprawie doktorskiej powinna być analizowana w kontekście ich rezultatów, które w mojej opinii znacząco rozszerzają wiedzę z zakresu uwarunkowań bezdzietności z wyboru i jej społecznego odbioru. Poniżej przedstawiam najważniejsze z nich.

1. Publikacja nr 1 to rozważania teoretyczne dotyczące nastawienia młodych dorosłych do rodzicielstwa. Ukazano w niej możliwe ścieżki rozwojowe osób dobrowolnie bezdzietnych korzystając z teorii rozwoju psychospołecznego Eriksona. Teoria ta została interesująco wykorzystana do wskazania, jakie procesy i indywidualne doświadczenia mogłyby przyczynić się do decyzji o dobrowolnej bezdzietności. To zatem oryginalne zastosowanie znanej teorii do wyjaśnienia zjawiska ważnego z perspektywy rozwojowej, choć nieopisanego bezpośrednio we wspomnianej teorii, co pozwoliło na wskazanie potencjalnych różnic między osobami o różnym stosunku do prokreacji. Co więcej, choć te potencjalne różnice są skonceptualizowane jako efekt procesów rozwoju, to w analizie nie pojawia się teza o nieprawidłowości rozwoju lub jego możliwych zakłóceniach w dalszych fazach życia. Takie wnioski dostarczają dobrych argumentów teoretycznych do badań uwarunkowania decyzji o bezdzietności, a także społecznej percepcji osób, które taką decyzję podejmują. Zachowana jest przy tym właściwa dla naukowego podejścia obiektywność w ujmowaniu zagadnień dotyczących prokreacji.
2. Publikacja nr 2 to raport z badań empirycznych, w których skoncentrowano się na liczebności i charakterystyce osób rezygnujących z prokreacji oraz na ustaleniu motywów decyzji o dobrowolnej bezdzietności. Dane zebrane za pośrednictwem panelu badawczego Ariadna z udziałem losowej próby uwzględniającej dobór warstwowy, ograniczonej wiekowo do dorosłych osób poniżej 50. roku życia ujawniły, że dobrowolna bezdzietność może dotyczyć blisko 15 % badanych – głównie młodszych osób o liberalnych i lewicowych poglądach, ale o podobnym poziomie wykształcenia i sytuacji ekonomicznej, jak osoby decydujące się na rodzicielstwo. Dane z kolejnego badania online pokazały, że do dobrowolnej bezdzietności skłaniają w większym stopniu motywy wewnętrzne (brak potrzeby posiadania dzieci) niż zewnętrzne (sytuacja materialna), a decyzja jest podejmowana już w okresie adolescencji. Efektem publikacji nr 2 jest zatem charakterystyka osób dobrowolnie bezdzietnych, a także oszacowanie ich liczebności. Rezultaty te wskazują na to, że decyzję o bezdzietności może podejmować znacząca część populacji, jest ona ponadto skutkiem indywidualnych osobistych uwarunkowań, które ujawniają się przed osiągnięciem pełnoletności. To ważne wnioski, umożliwiające względnie adekwatną (przy uwzględnieniu ograniczonej liczebności i reprezentatywności próby) charakterystykę osób bezdzietnych z wyboru. Znacząco rozszerza to i aktualizuje wcześniejsze dane o bezdzietności pochodzące z analiz socjologicznych i psychologicznych.
3. Publikacja nr 3 oraz publikacje nr 4 i nr 5 wprowadzają kwestię uprzedzeń wobec osób bezdzietnych z wyboru. Odnoszą się zatem bezpośrednio do tytułu cyklu doktorskiego. Pierwsza z nich przedstawia proces konstrukcji narzędzia do pomiaru uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych. Zarówno sam proces wyboru itemów, jak i badania pilotażowe i walidacyjne, zostały przeprowadzone prawidłowo. W efekcie powstało narzędzie pomiarowe o dobrych parametrach psychometrycznych, pierwsze o tak szerokim zakresie tematycznym, oryginalnie skonstruowane w pierwotnej polskiej wersji językowej. Rozszerza to zasób technik badawczych w dyspozycji psychologów realizujących badania w zakresie psychologii społecznej i psychologii prokreacji o nowe oryginalne narzędzie. Do procesu konstruowania narzędzia, w zasadzie do jego opisu,

mam jedną uwagę natury językowej i jednocześnie etycznej – chodzi o sformułowania, zwłaszcza w języku polskim, odnoszące się do „badań na osobach” (s. 37 wprowadzenia). Sugerowałabym inne określenia, uwzględniające podmiotowość uczestników, a więc np. „badania z udziałem osób”.

4. Publikacja nr 4 to raport z badania, w którym poszukiwano predyktorów uprzedzeń wobec osób bezdzietnych z wyboru. Model teoretyczny powstawania i redukcji uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych, przedstawiony w rozprawie, pozwalał na wskazanie tych predyktorów w postaci prawicowego autorytaryzmu, kolektywnego narcyzmu, religijności, generatywności i przekonań politycznych. Przeprowadzone badanie wskazało na autorytaryzm, narcyzm i przekonania polityczne jako zmienne powiązane z badanymi uprzedzeniami, a także na interesującą rolę religijności, która dopiero w powiązaniu z prawicowym autorytaryzmem i narcyzmem zwiększała natężenie uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych.
5. Publikacja nr 5 opisuje metodę interwencyjną ukierunkowaną na redukcję uprzedzeń wobec osób dobrowolnie bezdzietnych oraz jej efektywność. Po raz kolejny w recenzowanym cyklu mamy zatem do czynienia z oryginalnym badaniem, w którym wykorzystano znane z literatury metody redukcji uprzedzeń – wywoływanie niestereotypowego myślenia oraz metodę ekspozycji. Zastosowano także ich połączenie w postaci niestereotypowej ekspozycji. W dobrze zaplanowanej procedurze, przewidującej podwójny pomiar, trzy warunki eksperymentalne (prezentacja niestereotypowych osób, prezentacja osób dobrowolnie bezdzietnych neutralnie lub niestereotypowo) oraz warunek kontrolny, wykazano spadek poziomu uprzedzeń w grupach eksperymentalnych, zwłaszcza w przypadku warunku uwzględniającego prezentację niestereotypowych osób oraz niestereotypowych osób bezdzietnych. Wykazano w ten sposób możliwość oddziaływania na poziom uprzedzeń za pomocą interwencji dobrze osadzonych w teorii psychologicznej. Choć uzyskany efekt wymaga weryfikacji jego stabilności w czasie, z czego Autor rozprawy zdaje sobie sprawę, to wynik badania wskazuje na możliwość wykorzystania przetestowanych w badaniu typów interwencji do sytuacji przeciwdziałania uprzedzeniom wobec osób rezygnujących z prokreacji.

W recenzowanej rozprawie mamy zatem do czynienia ze zbiorem wyników, które dotyczą istotnych kwestii naukowych. Należą do nich: 1) oszacowanie liczby osób dobrowolnie bezdzietnych oraz wskazanie ich prawdopodobnej charakterystyki; 2) wskazanie uwarunkowań uprzedzeń wobec osób bezdzietnych; 3) określenie metod oddziaływań, które mogą zmniejszyć nasilenie uprzedzeń wobec osób bezdzietnych z wyboru. Ponadto badania zaprezentowane w rozprawie przyniosły nowe narzędzie badawcze mierzące uprzedzenia wobec dobrowolnej bezdzietności. Wszystkie rezultaty, których przykłady podano wyżej, uzyskano w oryginalnie zaplanowanych i prawidłowo przeprowadzonych badaniach. Ich wyniki zostały komunikatywnie przedstawione, zilustrowane tabelami i wykresami, właściwie zinterpretowane i odniesione do literatury przedmiotu. W tym miejscu warto podkreślić bardzo dobrą znajomość koncepcji teoretycznych i najnowszych publikacji, które Autor rozprawy dobrze wykorzystał w planowaniu własnych badań i dyskusji ich wyników. Na uwagę zasługuje duża swoboda w proponowaniu oryginalnych uzasadnień

uzyskanych wyników, wskazywaniu ograniczeń własnych projektów badawczych, a także w określaniu perspektyw dalszych badań. Wskazuje to na wysokie kompetencje Autora rozprawy tak w zakresie projektowania i prowadzenia badań, jak i w zakresie prezentowania ich rezultatów. Cykl publikacji przedstawionych jako rozprawa doktorska ma jeszcze jedną ważną cechę – odnosi się kompleksowo do analizowanego zagadnienia, gdyż łączy jego analizę teoretyczną z konstruowaniem adekwatnego narzędzia pomiarowego, projektowaniem i weryfikowaniem metod interwencji. To bardzo dojrzałe podejście badawcze, w którym badania podstawowe współwystępują z podejściem aplikacyjnym. Reasumując, bardzo wysoko oceniam zamysł badawczy i jego realizację.

W tym kontekście na podkreślenie zasługuje także formalna strona rozprawy, której zasadniczą częścią jest wprowadzenie omawiające cykl publikacji. Przedstawiono w nim główne założenia wszystkich projektów badawczych, opisano ich procedurę, podano i omówiono wyniki, a także dokonano krótkiego podsumowania, co jest prawidłowe. Wskazano również na ograniczenia przeprowadzonych badań. Taka refleksja jest dużą wartością, gdyż wskazuje na zdolność do krytycznej analizy i dojrzałość badacza. Wprowadzenie jest komunikatywne, dobrze punktuje najważniejsze kwestie podnoszone w rozprawie. Szkoda jednak, że dość skrótowo potraktowano w nim kwestie praktycznych implikacji badań. Warte uwagi byłoby podjęcie rozważań na temat możliwych interwencji redukujących uprzedzenia, zwłaszcza w kontekście porównań międzykulturowych.

Recenzowana rozprawa podejmuje ważne problemy badawcze związane z uwarunkowaniami dobrowolnej bezdzietności i uprzedzeń wobec osób rezygnujących z prokreacji. Składające się na nią publikacje przedstawiają wyniki wartościowych badań oraz analiz teoretycznych, które znacząco uzupełniają wiedzę naukową oraz dostarczają podstaw do działań interwencyjnych. Przedstawione w rozprawie badania wskazują także, że Autor rozprawy posiada dużą wiedzę teoretyczną, umiejętności ważne dla pracy badawczej oraz kompetencje niezbędne do prowadzenia badań. Zaproponowany model teoretyczny i oparty na nim cykl badań świadczą o zdolności do dostrzegania i rozwiązywania problemów naukowych w nowoczesny sposób, na podstawie poprawnie zaplanowanych i prowadzonych badań, z wykorzystaniem adekwatnych metod analizy danych. Warta podkreślenia jest także konsekwencja terminologiczna i precyzja języka naukowego, widoczna w publikacjach składających się na rozprawę.

Konkludując stwierdzam, że rozprawa przedstawiona przez mgr Pawła Ciesielskiego spełnia wymagania stawiane rozprawom doktorskim opisane w art. 187 Ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Wnioskuje o dopuszczenie mgr Pawła Ciesielskiego do dalszych etapów postępowania o nadanie stopnia doktora, a także o wyróżnienie Jego rozprawy doktorskiej.

